

სოციოლინგვისტიკაში ენისა და კულტურის საკითხისათვის

რუსუდან კავთიაშვილი, პროფესორი

საქართველოს დავით აღმაშენებლის სახელობის უნივერსიტეტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/spectri.2026.13.01.01>

აბსტრაქტი

სოციოლინგვისტიკა განაპირობებს ერის სოციალური იდენტობის ასპექტების კონსტრუირებას ენის მეშვეობით. ენა, თავის მხრივ არის ერის კულტურის ინფორმატორი, რომელიც გვაძლევს საშუალებას ამოვიცნოთ თუ ვინ და რანი ვართ, რა არის ჩვენი სტატუსი, სად ვიმყოფებით და რა წარმომავლობის ვართ, გაუნათლებელი თუ პირიქით, ქალი თუ მამაკაცი და ა.შ. ასევე გავაანალიზოთ თუ რატომ ვსაუბრობთ სხვადასხვანაირად ერთი და იგივე თემაზე? რა არის ჩვენი მიზანი ნარატივისას და სხვა მრავალი. ყოველივე ეს ემსახურება ჩვენი სოციალური ფუნქციების იდენტიფიკაციას, რაც უდაოდ ასახულია ენაში.

ჩვენ, ენის მატარებლები რეალიზებას ვახდენთ საზოგადოებაში, ვართ ერის კულტურის გამზიარებლები, რაც გადაეცემა თაობიდან თაობას.

საკვანძო სიტყვები: მულტიდისციპლინური, სოციალური იდენტობა, საზოგადოება, ენა და კულტურა, ჯვარედინი კულტურათაშორისი კვლევა

On Language and Culture in Sociolinguistics

Rusudan Kavtashvili, Professor

David Aghmashenebeli University of Georgia

Abstract

Sociolinguistics provides the ways people construct aspects of social identity by means of language. A language, is an informant of nation's culture giving clues about who and what we are, what's our status, where we are and where from, are we illiterate or not, male or female and so on; we tried to define -Why do we say the same things in different ways? What's our aim in narration ?- and many more. All these refer to identification of social functions revealed in a language.

We, native speakers realize ourselves in society and share nation culture transmitted from generation to generation.

Keywords: phrases: multidisciplinary, social identity, society, language and culture as informants, cross-cultural research

ერის ენისა და კულტურის კვლევა მულტიდისციპლინური სფეროა - საზოგადოებასთან, ეთნოლოგიასთან, ისტორიასთან, ფსიქოლინგვისტიკასთან, ლინგვოკულტუროლოგიასთან და კიდევ სხვა სფეროებთან მიმართებაში. ჯვარედინი კულტურათაშორისმა კვლევამ არ უნდა შეგვიყვანოს შეცდომაში მათი განსხვავებული ჩვევების, ტრადიციების, მყოფადობის გამოხატვის ფორმების სხვაობებთან. აშკარაა, რომ არსებობს გასაოცარი კონტრასტი თუნდაც ინგლისურ- ამერიკულ და ქართულ რეალობაში - ინდივიდუალური ჩვევების შენარჩუნებით არსებული კულტურის ფონზე, თუმცა ჩვენ ბევრ საერთო ფორმებსაც ვიზიარებთ, როგორიცაა: შობისა და აღდგომის დღესასწაულები, ოჯახური ღირებულებები, ენობრივი ნორმების დაცვა და სხვა, მაგრამ დიფერენციაციის პროცესი ბუნებრივი და აშკარაა.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ სოციოლოგების კავშირმა სხვა მეცნიერების დარგებთან შექმნა სოციოლინგვისტიკა. კონტრასტული ლინგვისტიკის წარმომადგენელის ლადო რ.-ს (6) თანახმად, ყველა ენაში მნიშვნელობები ერთმანეთის მსგავსია, მაგრამ გამოხატვის ფორმები - განსხვავებული, რაც გამოწვეულია კულტურული, გარემოებითი თუ სხვა ფონით და რომ ეს პროცესი - ვარირებადია. ჩემი აზრით, ენისა და კულტურის მიმართება ერებში მაინც განსხვავებულ ხედვას გვთავაზობს ერთი და იგივე ფაქტობრივ საკითხზე და სწორედ ამით განვსხვავდებით ერთმანეთისაგან.

ქართული კულტურა უნიკალურია, ისევე როგორც სხვა ერების კულტურა. ეს არის დასავლურ-ევროპული და აღმოსავლური ქოლგის ქვეშ მოქცეული კულტურის შერწყმული ფორმა. ძნელად თუ მოიძებნება რომელიმე ერის კულტურაში სტუმარ-მასპინძლობის ისეთი ამაღლებული ფორმა, როგორც ქართულშია. რა თქმა უნდა, სტუმარ-მასპინძლობა ინგლისური და ამერიკული კულტურის ნაწილიცაა, მაგრამ არა ჩვენნაირი, ღრმა ფესვების მქონე ტრადიცია, გადაცემული თაობიდან თაობაზე. მთაში ასეთ სადღეგრძელოსაც კი სვავდნენ - „მადლობა ღმერთო, რომ სტუმრის ღირსი გამხადე“; ვფიქრობ, ამით ყველაფერია ნათქვამი.

ადამიანის ცხოვრების მრავალი ასპექტი იმით განისაზღვრება, რომ ის საზოგადოების წევრია. საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ასპექტების ერთობლიობა წარმოადგენს კულტურას- წერს აკად. თ. გამყრელიძე (1) და ამატებს: „კულტურა არის ის, რასაც ადამიანი ითვისებს როგორც საზოგადოების წევრი. ასე დანახული კულტურა მოიცავს ადამიანთა ცხოვრების და ქცევის ფართო სფეროს, რომლის აშკარად გამოხატულ და უმნიშვნელოვანეს ნაწილს ენა შეადგენს“. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ენა და ენობრივი სტრუქტურები უდაოდ ასახავს კულტურათშორის სხვაობას ერებში.

ყველასათვის ცნობილია, რომ ენის ფლობა მხოლოდ ადამიანის პრეროგატივაა, რასაც თაობები ითვისებენ და ავითარებენ ცვლილებებით, სოციალური, ყოფითი თუ სხვა მოვლენების შესაბამისად (მაგ. რენესანსის, ომის, ტექნიკური რევოლუციის პერიოდებში თუ როგორ იცვლება ენა და კულტურა ერებში.) ენის განვითარება მიმდინარეობს

კონკრეტული სტრუქტურის და საერთო ენის მატარებელ სოციალურ ჯგუფებში, სადაც ენაში არის ასახული ერის კულტურა - როგორც ლექსიკურ, ფონეტიკურ, მორფო-სინტაქსურ თუ სემანტიკურ დონეებზე.

ენის საშუალებით ვახასიათებთ ჩვენ ყოფიერებას და ადგილს საზოგადოებაში. მოვიშველიებ ისევ თ. გამყრილიძის მოსაზრებას ამ საკითხთან დაკავშირებით: „... ენის მეშვეობით კი შესაძლებელი ხდება ცოდნის დაგროვება და გადაცემა თაობიდან თაობაში. ამით განისაზღვრება ის დომინანტური როლი, რომელსაც ენა, როგორც კულტურის ფენომენი ასრულებს საკაცობრიო ცივილიზაციის განვითარებაში“. ვიზიარებ ასევე ე. სეპირის(7) აზრსაც, რომ ადამიანი არსებობს არა მხოლოდ ობიექტურ სამყაროში და არა მხოლოდ სოციალური აქტივობა განსაზღვრავს მის ცხოვრებას, არამედ ადამიანზე მნიშვნელოვნად მოქმედებს ის კონკრეტული ენა, რომელიც მოცემულ საზოგადოებაში აზრის გამოხატვისა და კომუნიკაციის საშუალებაა. ვიცით, რომ კულტურის ცნების გააზრებაში და ანალიზში მეცნიერები გამოყოფენ სხვადასხვა ფორმას კერძოდ: არავერბალური კულტურა (მაგ. ქცევის კულტურა); მენტალური კულტურა (მაგ. სამშობლოს სიყვარული) და მატერიალური კულტურა (მაგ. ისტორიული ძეგლების შენარჩუნება).

ენისა და კულტურის მიმართების საკითხი მრავალსაუკუნოვან კვლევას მოიცავს. ბ. ჯორბენაძის(2) აზრით „ენა არის არა მხოლოდ ეროვნული კულტურის შედეგი, არამედ მისი განვითარების, წინსვლის უპირველესი საშუალება. ენა განხილული უნდა იქნას, როგორც კულტურის წარმომქმნელი ძალა, რამეთუ სწორედ ენაა აუცილებელი პირობა ადამიანის კულტურის შემოქმედებაში“. ადვილად შეიძლება დავასკვნათ თუ რამდენად მჭიდროდაა დაკავშირებული ერის კულტურა ენასთან.

მეცნიერების კვლევების აღიარებით, ნათელი ხდება, რომ ყოველი ერის კულტურა თავისებურია და განსხვავებული, გამოწვეული გარემოებებით თუ ბუნებრივი პირობების აუცილებლობით, ტრადიციებით, დიალექტების დიფერენციაციით და სხვა.

შევადართო თუნდაც ქართლისა და გურიის რეგიონების საუბრის მანერა და ჩვევები, რომ არაფერი ვთქვათ ხევისურულ ადათ-წესებზე და საუბარზე. შესაბამისად, იცვლება აზროვნება, ენობრივი ნორმები და საზღვრები. ვ. ფონ ჰუმბოლტს მიაჩნდა, რომ ყოველი კონკრეტული ენა ერთი და იმავე საგნის განსახვავებულ აღნიშვნას კი არ წარმოადგენს, არმედ არის განსახვავებულად მოვლენის აღქმა და ხედვა. ბგერების საშუალებით ენა საგნებს არ აღნიშნავს მექანიკურად, არამედ ის შეიცავს გარკვეულ მსოფლმხედველობას. მოვიყვან მისეულ ნაცნობ კონცეპციას იმის შესახებ, რომ 1. ენა არის მსოფლმხედველობა, 2. ენა არის უშუალო ექსპრესია, 3. ახალი, უცხო ენის შესწავლა, ახალი მსოფლმხედველობის შენაძენია, რამაც ბიძგი მისცა ენის კვლევას კულტურასთან მიმართებაში. ლინგვოკულტუროლოგია, რომელიც იკვლევს და აანალიზებს ენისა და კულტურის, ენისა და ეთნოსის მენტალიტეტს უშუალო მიმართებაშია ლინგვოსტილისტიკასთან და კოგნიტურ ლინგვისტიკასთან, რადგან შეიქმნა ენის, კულტურისა და პიროვნების კვლევის საფუძველზე და რასაც მთლიანობაში სოციოლინგვისტიკა მოიცავს.

თითოეული ენა სპეციფიკურია ეროვნულობის თვალსაზრისით, გამოხატავს რა ეთნოსის თავისებურებას, ახდენს მისი კულტურის ექსპრესიას, აქცევს ყურადღებას გარემოებებს და პირობებს. ენის ექსპრესიული ფუნქცია ახდენს გარესამყაროს ასახვას, რაც განსხვავებულ სურათს გვაძლევს ზემოთქმულიდან გამომდინარე. ენა, როგორც კაცობრიობის უდიდესი შენაძენი, მრავალფუნქციურია და გამოხატავს ერის დამახასიათებელ თავისებურებებს და თვისებებს. როგორც ჰერდერი(4) განმარტავდა, ენა არის ერის და პიროვნების „ავტობიოგრაფია“, განსხვავებით მისგან- სეპირი(7) თვლიდა, რომ ენა არის კულტურული და სოციალური პროდუქტი, რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა ადამიანის ჩამოყალიბებაში. ზოგადად, სოციოლინგვისტები დიდ ყურადღებას აქცევენ ენის გამოყენებას სოციალური ურთიერთობების დასამყარებლად და მოსაწესრიგებლად. ისიც ცნობილია, რომ პიროვნების ინდივიდუალური მხარე, მსოფლმხედველობა, ცხოვრების სტილი განისაზღვრება იმით, თუ როგორია მისი გარემო. მასზე გავლენას ახდენს საზოგადოება თავისი რეგულაციებით; ასევე ოჯახი,

ქვეყანა, სამეგობრო წრე და სხვა მრავალი ფაქტორი. ასე რომ, თუ ერთი ერის წარმომადგენელი ხდება განსხვავებული წესების, ჩვევების მქონე საზოგადოებაში ან ქვეყანაში, შეიძლება აღმოჩნდეს არასასურველ სიტუაციებში და ფეხი ვერ აუწყოს უცხოურ წეს-ჩვეულებებს, ტრადიციებს და მივიდეს გაუცხოებამდე. ამის კარგი მაგალითია, ჩემი აზრით, ტაბუირებული გამონათქვამების გამოყენება სხვადასხვა კულტურის მატარებელ ენებში. (ტაბუ ანუ შეზღუდვა, აკრძალვა, რაც ტრადიციის ან პირობითობის შედეგად ფუძნდება ენაში). ის რაც ქართულ

3

რეალობაში მწვავე რეაქციას არ იწვევს მსგავსი კითხვები (თუმცა ვფიქრობ, უაღრესად უტაქტო შეკითხვები): რამდენის გიხდია? რამდენი წლის ხართ? (განსაკუთრებით ქალებთან მიმართებით); ჯერ არ გათხოვილხარ? ყველას იწუნებ?

რა იშოვებ ასეთი რომ არსად ჩანხარ? - და სხვა;

ინგლისური ყოფითი სფერო და კულტურა ვერ იღებს მსგავსი კითხვების დასმას (მხოლოდ ძალიან ახლობლების გარდა), რადგან მსგავსი კითხვები უაღრესად პირადულია და არღვევს თავაზიანობის ნორმებს (How much do you earn? How old are you? Not married yet? Don't like anyone? Got so rich?) ადრესატი შეურაცხყოფილი რჩება ასეთ შემთხვევაში და პასუხს არ სცემს კომუნიკატორს.

ავტენტური მასალიდან გამომდინარე გავიხსენებ შემდეგს - ინგლისში ყოფნისას მეტროპოლიტენში ყმაწვილმა გადაკოცნა მეორე ყმაწვილი ბიჭი, პოლიციამ მომენტალურად გაიყვანა ისინი ბაქანიდან. ჩემთვის ქართველისათვის, ეს ფაქტი უჩვეულო არ ყოფილა, თუმცა აქვე დავძენ, რომ კოვიდის შემდეგ გადაკოცნები შემცირდა, რაც ვფიქრობ- უკეთესია. სულ სხვა კულტურაში მაგ. იაპონიაში მისალმება თავის დახრით გამოიხატება და რაც მეტად პატივსაცემია კომუნიკანტი, მით მეტია დახრა. ჩვენ ვხედავთ კულტურათაშორის განსხვავებას, თუმცა ბევრ საერთო საც შევხვდით; მაგალითად, მისალმების და დამშვიდობების რიტუალებში: ნახვამდის, კარგად იყავი, გამარჯობა, დილა/ საღამო მშვიდობისა, დღე მშვიდობისა, არაფორმალურ

რეგისტრში ვხვდებით - ამას ვის ვხედავ, ვინც მოვიდა გაუმარჯოს, ეს ვინ მოსულა და სხვა მრავალი; Hello, Hi (the same- How are you?), Good -morning/ day/afternoon/night; Bye; Nice to meet you; Haven't seen you for ages; Look, who's coming; How are you? and many more. მისაღმების ფორმები ინგლისურში მოკლე ფორმებია, ქართულთან შედარებით და ეს უკანასკნელი უფრო მეტ სიტბოს გამოხატავს- ერისათვის დამახასიათებელი ემოციურობის გამო; გარდა ამისა, ვითვალისწინებთ თუ ვინ საუბრობს ან წერს, ვისთან გვაქვს კომუნიკაცია და რა ვითარება ან განწყობაა, რაც გვადლევს საფუძველს გავიგოთ თუ რატომაა ჩვენი ნარატივი სხვადასხვანაირი.

ენა, როგორც ცოცხალი ორგანიზმი იცვლება, ვითარდება და ექვემდებარება გარემოებას. როგორც ცნობილია, ენა იცვლება სამი გზით: დროში, სივრცეში და და სოციალურად. ნათელია, რომ არც ერთი კომპონენტი დამოუკიდებლად ვერ იარსებებს, რადგან ისინი ურთიერთდამოკიდებულია ერთმანეთზე. როგორც კი ენაში ახალი ფორმები ჩნდება ძველის გვერდით, დრო არჩევანს აკეთებს უკეთესისაკენ , მაგ. დღეს ყველაზე ხშირად გამოყენებული და გაცვეთილი ფორმა very good ჩანაცვლდა - super, fantastic, perfect, hot, cool, spiffing და ა.შ. თუმცა ჩვენი ვალაია სიფრთხილით შევარჩიოთ მსგავსი ლექსიკური ერთეულები გარემოებების გათვალისწინებით. არ

მოვრიცხავთ სუბიექტურ დამოკიდებულებას ადრესატის მიმართაც. მსგავს მრავალ-ფეროვნებას ვხვდებით მშობლებისა და შვილების მიმართვის ფორმებშიც.

ბუნებრივად ისმის კითხვა: რატომ ვსაუბრობთ განსხვავებულად სხვადასხვა სოციალურ გარემოში? ვფიქრობ, ეს დაკავშირებულია ენის სოციალური ფუნქციების იდენტიფიკაციასთან. ამასთან ერთად ვითვალისწინებთ ფაქტს, რომ ენა არის ინფორ -მატორი საკითხზე თუ როგორ მუშაობს ის საზოგადოებაში. საუბრის მანერით ადვილად შეიძლება განისაზღვროს ინდივიდის სოციალური იდენტობა. ლექსიკური ერთეულების შერჩევით, წინადადებების წყობით, ლოგიკურობით, განწყობით შეიძლება განვსაზღვროთ პიროვნების სტატუსიც და წარმომავლობა. ხშირია როცა ნარატივი ატარებს ინფორმაციულ და ემოციურ ასპექტებს, კერძოდ, გასაგებს ხდის თუ ვინ

საუბრობს: ქალბატონი თუ მამაკაცი, ადელვებულია, გახარებული, შეშინებული, გაბრაზებული, შეყვარებული, გაუბედავი თუ სხვა გრძნობის გამომხატველი. სპეციალისტები: ლინგვისტები, სოციოლოგები, ფსიქოლოგები ადვილად ერკვევიან კომუნიკანტთა გენდერულ დიფერენციაში, ეთნიკურობაში, სტატუსსა თუ განათლებაში. ენა განაპირობებს გამონათქვამის გზების ვარიანტულობას ერთი და იგივე მოვლენის განხილვისას. გავიხსენოთ თუნდაც კომპლიმენტის, სიყვარულის ახსნის მრავალფეროვანი ფორმების ექსპრესიულობა ენებში, თავისებური ლექსიკური ერთეულების შერჩევით განპირობებული და დაფუძნებული ერის კულტურაზე თუ სოციალურ გარემოებაზე. ასეთ შემთხვევებში კოგნიტური ლინგვისტიკა თავის სიტყვას ამბობს.

„ჩემი ენობრივი ლიმიტი, ნიშნავს ჩემი აზროვნების ლიმიტს“. ლუდვიგ ვიტგენშტაინი(8)

ჩვეულებრივ, ჩვენ თავის რეალიზებას ვახდენთ საზოგადოებაში, ვართ სოციუმის წევრი და მამასადამე, ჩვენი ერის კულტურის გამზიარებელი. ენა უდაოდ არის ერის კულტურის ინფორმატორი.

ლიტერატურა

1. გამყრელიძე თ., კიკნაძე ზ., და სხვ. (2008) თეორიული ენათმეცნიერების კურსი. თსუ
2. ჯორბენაძე ბ., (1997) ენა და კულტურა , თბილისი
3. Goddard C., (2008) Cross-linguistic Semantics; Amsterdam, An NSM analysis-
Functions of Language

4. Eastman C. M. (1971) Aspect of Language and Culture ; Chandler and Sharp Publishers, INC. San Francisco
5. Kristiansen et.al., (2006) Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives. Berlin/NY – Mouton de Gruyter
6. Lado R. (1957) Linguistics across cultures: Applied Linguistics for language Teachers
University of Michigan Press, Ann Arbor
7. Sapir E., (1951) Selected Writings in Language, Culture and Personality; University of California Press
8. Wittgenstein L. (1980) Culture and Value, University of Chicago